

ГАЛУЗЕВИЙ БРИФ

«ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ»

Автори: Анна Олійник, Сергій Рябенко, Ярина Ясиневич, експерти Центру досліджень визвольного руху

Рецензент: Іван Патриляк, доктор історичних наук, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

1. Оцінка політики реформ Парламенту й Уряду за період вересень 2019 – серпень 2020 рр. та її відповідності «Принципам Торонто» (на основі аналізу Програми Уряду, планів міністерств та ухвалених / відхилених нормативно-правових актів)

«Принципи Торонто» визначають **впровадження політики у сфері культури й національної пам'яті** одним з ключових пріоритетів на 2019–2023 рр. Зокрема, поставлено такі завдання: розробити політику в галузі символів і комеморації, спрямовану на консолідацію української політичної нації, формування суспільного імунітету проти порушень прав людини, у тому числі через заборону пропаганди тоталітарних режимів, збереження місць пам'яті, відновлення прав жертв репресій та гарантування доступу до архівів.

Чинна програма діяльності Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), подана ще Урядом Олексія Гончарука, окрім деяких винятків, переважно ігнорує питання політики у сфері культури й національної пам'яті.

Коротко про роботу з культурою пам'яті згадано в деталізації цілі 4.2. «**Люди мають вибір і можливість споживати доступні культурні послуги**», яка стосується Міністерства культури, молоді та спорту України. У цьому контексті політика пам'яті зводиться до завершення будівництва двох музеїв-меморіалів – Небесної Сотні та Голодомору. Для збільшення місць проведення суспільного діалогу планують також побудувати Музей сучасного мистецтва.

Програму діяльності нового Уряду на чолі з Денисом Шмигалем запропоновано до розгляду

на початку червня 2020 року, однак Парламент її не підтримав. У документі питанням політики і культури пам'яті відведено більше місця, однак автори вдаються лише до загальних фраз.

Наприклад, у розділі 15.2. «**Культурна спадщина, культурні цінності та національна пам'ять**» одним з пріоритетів визначено «*збереження національної пам'яті українського народу*». Що саме малося на увазі і як саме Уряд планує зберегти цю пам'ять, не розкрито. Оновлена програма також віддає належну увагу завершенню будівництва меморіалів Голодомору та Героїв Небесної Сотні. Окрім цього, планується будівництво Національного військового меморіального кладовища та створення Меморіалу світлої пам'яті загиблих захисників (розділ 11.2).

Цікаво проаналізувати [Звіт Уряду за 2019 рік](#) та його подальші плани. Міністерство культури та інформаційної політики України анонсує «*розроблення та запуск "культурного барометра" – періодичних досліджень ідентичності українців, [...] відношення до національної / історичної пам'яті, відчуття громадянського обов'язку, приналежність до місця, гордість за свою місцевість*». Також серед цілей розблокування та продовження будівництва меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні та другої черги Музею Голодомору.

Окрім цього, у планах з'являється створення «*концепції комплексного розвитку Бабиного Яру з розширенням меж Національного історико-меморіального заповідника "Бабин Яр", музею тоталітарних режимів*». Не ясно, яка саме інституція має на увазі під «музеєм тоталітарних режимів», можливо, уже анонсований Музей монументальної пропаганди СРСР?

Також планують розробити закон про корінні народи та національні меншини.

Важливі цілі закладені в розділі про діяльність Міністерства закордонних справ України, де йдеться про роботу над українсько-польськими відносинами, зокрема з питань охорони місць пам'яті в Україні та Польщі та «*відбудови сплюндрованих українських пам'ятників у Польщі*».

Загалом питання політики та культури пам'яті в урядових документах показані мало, за винятком кількох важливих меморіальних інституцій.

Принциповим для обох програм – чинної, розробленої попередній КМУ, та пропонованої, за якою мав би працювати поточний Уряд, – є цілковите ігнорування таких питань, як, наприклад, забезпечення доступу до архівів радянських спецслужб.

Немає згадок і про Музей монументальної пропаганди СРСР, створення якого в Києві анонсували ще 2017 року, хоча цей майданчик у першу чергу мав би стати платформою для розмови про минуле.

Не знайшли уваги й процеси реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр., створення Національного пантеону героїв та розробка рамкового документа, який би уможлиблював інституційну незалежність Українського інституту національної пам'яті тощо.

З позитивного виділимо те, що Уряд звернув увагу та вніс у плани роботу над концепцією державного проєкту Меморіалу в Бабиному Яру (хоча у 2019 році група науковців уже запропонувала оновлену [концепцію](#)), обіцяв працювати над розблокуванням будівництва другої черги меморіалів Голодомору та Героїв Небесної Сотні. Також у планах Уряду багато уваги приділено розробці законодавства про забезпечення й збереження прав і культур національних меншин. Це продовжить тенденцію формування інклюзивного підходу в державній політиці пам'яті та посилить підтримку локальних наративів пам'яті.

2. Актуальні виклики / проблеми у відповідній галузі політики

1. Створення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті. Саме ця інституція має об'єднати документи

колишніх радянських правоохоронних органів, які досі по факту зберігаються в силових структурах. Вона покликана забезпечити вільний доступ до них.

Станом на зараз для архіву вже виділили приміщення, але досі не виділили ділянку. Відсутнє фінансування на реконструкцію будівлі, а попереду ще тривалий процес будівництва, забезпечення обладнанням та створення необхідних умов для зберігання архівних документів. До того ж документи розпорошені по різних архівних інституціях у різних регіонах України з мінімальними можливостями для оцифрування й подекуди з ускладненим фізичним доступом.

2. Розробка концепції та створення Музею монументальної пропаганди СРСР. Його створення офіційно анонсували ще 2017 року. Уже визначена локація – на території Національного комплексу «Експоцентр України» (ВДНГ).

У такому музеї можна було б зберігати демонтовані в ході декомунізації комуністичні монументи, він міг би стати тематичним майданчиком для ґрунтовної розповіді про радянський період української історії.

3. Оновлення механізму компенсацій та загалом соціальної частини законодавства про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр.

У 2018 році ухвалено оновлену редакцію відповідного закону, яка дозволила перезапустити процедуру реабілітації та розширити категорії жертв політичних репресій комуністичного режиму (приміром, за попередньою редакцією закону депортовані кримські татари не вважалися репресованими і на них не поширювалися пільги, які надаються жертвам політичних репресій). Також з'явилася категорія «потерпілі від репресій».

Однак залишається питання оновлення соціальної частини закону. Наявний механізм компенсацій за вилучене майно або його повернення в натурі, визначений постановою Кабінету Міністрів УРСР від 1991 року № 48, не відповідає чинному законодавству та не може бути застосований на практиці. Також потребує узгодження із законом форма посвідчення про право на пільги реабілітованих осіб.

Значна частка пільг, яка надається жертвам репресій комуністичного режиму 1917–1991 рр.

за чинним законодавством, є неактуальною у 2020 році. По-перше, ця частина досі викладена в редакції 1990 року. По-друге, законодавство не передбачає будь-яких виплат категорії осіб, які визнані потерпілими від репресій. Є лише окремі норми в пенсійному законодавстві про «членів сімей репресованої особи», дуже обмежених у застосуванні.

4. Розблокування будівництва Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності. Відповідні правоохоронні органи досі за більш ніж шість років не провели необхідних експертиз та слідчих експериментів на вулиці Інститутській для встановлення відповідальності за розстріли учасників Революції Гідності. Наразі це унеможливує початок будівництва Меморіалу.

5. Інтенсифікація роботи над державним проєктом меморіалу в Бабиному Яру (Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»). Заповідник створено у 2007 році, однак тривалий час держава не виділяла належного фінансування для розвитку проєкту. У 2016 році проведено міжнародний [архітектурний конкурс](#) «Бабин Яр – Дорогожицький некрополь», у 2019 році група українських науковців презентувала [«Концепцію комплексного розвитку \(меморіалізації\) Бабиного Яру з розширенням меж національного історико-меморіального заповідника “Бабин Яр”»](#).

Натомість у 2016 році з'явився приватний проєкт – «Меморіальний центр Голокосту “Бабин Яр”», який критикують за джерела фінансування російського походження, а також запропоновану художню концепцію, яку називають

«Дісней-Голокост».

Відсутність меморіальної альтернативи з боку держави дійсно створює загрозу, що меморіал державного значення в Бабиному Яру створять приватні особи на власний розсуд.

3. Рекомендації стосовно пріоритетних дій на 2020–2021 рр.

- 1.** Завершити реконструкцію приміщення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті.
- 2.** Розробити концепцію та створити Музей монументальної пропаганди СРСР.
- 3.** Оновити соціальну частину законодавства про реабілітацію жертв комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр. та узгодити механізм компенсацій з чинним законодавством.
- 4.** Провести слідчі дії на вулиці Інститутській для розблокування будівництва Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності.
- 5.** Завершити будівництво Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності та другої черги Національного музею «Меморіал жертв Голодомору».
- 6.** Розробити концепцію та провести консультації з громадськістю щодо створення Національного пантеону героїв.
- 7.** Завершити втілення державної концепції проєкту Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр».

Ці аналітичні брифи розроблені громадськими експертами та відображають позицію громадянського суспільства. Усі брифи пройшли процес публічних консультацій та обговорень і належним чином висвітлюють думку громадян.